

GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRKMENİSTAN'IN SİYASİ YAPISI: TÜRKMENBAŞI MODELİ

Nermin GÜLER*

Uzbekistan is going to celebrate the 10th year of its independence in October. Unfortunately, It has not progressed a great deal in the political sphere in these 10 years with its regime still similar to that of Stalin. Its political leader, Turkmenbashi has extended powers and is probably the most authoritative leader in Central Asia. The regime, though not strongly supported by the citizens, is capable of absorbing any oppositional movement. It seems as though the only way to discard the existing regime is holding democratic elections in the country. However, since this is impossible under the rule of Turkmenbashi, any improvements in the political situation in the country should not be expected in the short-run.

Giriş

I 991'de SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını elde eden Türkmenistan, Orta Asya'da en baskıcı rejime sahip ülke olarak bilinmektedir. Bunun yanında, Türkmenistan, bölgenin en istikrarlı devletlerinden biri olma özelliğini de taşımaktadır. Ülkedeki istikrar ve barış ortamı ilk bakışta yönetimin başarısı ya da halkın yönetime karşı duyduğu memnuniyetin bir göstergesi olarak görülebilir. Fakat, bu ortamın sağlanması için Türkmenistan yönetimi modern devletlerin izlediği politikalardan çok farklı politikalar izlemektedir. Ülkede tek söz sahibi, mevcut aşırı baskıcı yönetimin başını çeken Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'dur (Türkmenbaşı).

Türkmenbaşı, izlediği politikayı meşrulaştırmak amacıyla Türkmenistan'ın kendine özgü bir gelişim modeli doğrultusunda ilerlediğini öne sürmektedir. Ülkedeki tüm insan hakları ihlalleri, siyasi kısıtlamalar, yönetimin keyfiliği vs. bu modelin "özellikleri" ile açıklanmaktadır. Türkmenistan'ın böyle bir gelişim modeli aslında ne halkın, ne de aydınların tercihi değildir. İktidardaki siyasi elit kendi konumlarını güçlendirmek amacıyla Türkmen modelini ortaya atmış ve bu modeli istedikleri yönde "geliştirebilmekteler".

Türkmenistan'daki bu rejim, Batılı devletler tarafından da eleştirilmektedir. Bağımsızlık tarihinden itibaren diğer Orta Asyalı komşuları

* ASAM, Türkistan Araştırmaları Masası, Asistan.

Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Yaz 2001, Cilt: 7, Sayı: 2, s. 97-110.

gibi Türkmenistan da bazı Batılı örgütlere üye olarak demokrasi ilkelerine uyma ve sadık kalma vaatlerinde bulunmuştur. Fakat, günümüzde Türkmenistan'da demokrasi alanında her hangi bir ilerlemeden bahsetmek gerçekten çok güç. Mevcut iktidarın karşısında her hangi bir muhalif gücün varlığından söz edilememektedir: tüm muhalif isimler baskıcı rejimin altında ezilmişlerdir.

Bu çalışmada, on yıllık bağımsızlık döneminde Türkmenistan'da iç siyasi alanda atılan adımlar, bu bağlamda geliştirilen Türkmen modelinin özellikleri ele alınacaktır.

Türkmenistan, eski SSCB cumhuriyetleri arasında demokratik toplum oluşturma sürecinde ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

Halk Maslahatı tarafından devlet başkanının seçim yolu ile iktidara gelişi iptal edilmiş, resmi yetkililere siyasi parti faaliyetleri ve basın özgürlüğüne izin vermeyeceklerini açık bir şekilde dile getirmektedirler. 1992'den itibaren hemen hemen tüm uluslararası insan hakları örgütleri tarafından Türkmenistan'daki siyasi rejimin baskıcı yapısı eleştirilmekte, siyasi hayatta liberalleşme yolunda her hangi bir değişime gidilmediği vurgulanmaktadır. Örneğin, Uluslararası Af Örgütü'nün raporuna göre, 1992'de Türkmenistan'da 110, 1993'te 114, 1994'te ise 126 idam cezası verilmiştir.¹

.....
**Ülkede demokrasi ve
 çoğulcuğun en basit
 belirtilerine bile
 rastlanmamaktadır:
 Devlet yetkililerinin
 seçimle göreve gelmeleri,
 düşünce özgürlüğü,
 örgütlenme özgürlüğü
 gibi hakların
 kullanılmasına
 izin verilmemektedir.**

AGİT temsilcilerine göre, ülkede demokrasi ve çoğulcuğun en basit belirtilerine bile rastlanmamaktadır: Devlet yetkililerinin seçimle göreve gelmeleri, düşünce özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi hakların kullanılmasına izin verilmemektedir. Halbuki, tüm bu haklar Türkmenistan Anayasası tarafından tüm yurttaşlara tanınmıştır. Türkmen toplumu içinde her vatandaş üzerinde sürekli takip ve sıkı denetimin ağırlığını hissetmektedir.

Bununla beraber, bazı uluslararası kuruluşlar tarafından Türkmenistan totaliter rejimden demokrasiye başarılı bir şekilde geçiş

¹ "Measures of Persuasion Recent Concerns About Possible Prisoners of Conscience and Ill-treatment of Political Opponents", Amnesty International,

yapan ülke olarak değerlendirilmiştir. Eylül 1999'da Devlet Başkanı Niyazov'un, Albert Shvizer Dünya Tıp Akademisi tarafından en yüksek ödüle layık görülmesi buna bir örnek oluşturabilir.²

Yönetim, basın da dahil olmak üzere tüm alanlarda denetimi elinde tuttuğunu saklamamakta, fakat bunu Türkmen halkının milli özelliklerine sadık kalmanın bir gereği olarak açıklamaktadır. Devlet Başkanı Niyazov, ülkedeki iç siyasi durumla ilgili açıklamasında kendi politikasının Türkmen milli gelenekleri ve halkın mantalitesi üzerine kurulduğunu dile getirmektedir.³ Bu noktada oluşan siyasi sistemdeki tezada dikkat edersek, aynı zamanda iki tür devletle; hem tek ideolojiye ve baskıcı yönetime sahip tipik bir tek partili totaliter devletle, hem de toplumsal gelişiminde milli geleneklere dayanan bir devletle karşı karşıya kalmış oluruz. Bir başka deyişle, aslında totaliter bir yapıya sahip Türkmen devleti, kendi modelinin temelini Türkmen milli geleneklerinden aldığını öne sürmektedir.

Bağımsızlığın elde edilmesinin hemen ardından, devlet ve kimlik oluşturma sürecinde Türkmen toplumunun belli bir ideoloji etrafında birleştirilmesi gündeme gelmiştir. SSCB'nin çöküşü sonrası tüm diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Türkmenistan'da da komünizmin yerinin başka bir kavramla doldurulması arayışlarına girildi. Bu arayış, Türkmenistan'da yerini milli bir idolün oluşturulmasına bıraktı. Türkmen siyasi elit üyeleri bu tercihte bulunmalarını açıklayabilecek bazı nedenleri olduğunu iddia etmekte.

Modern siyaset bilimine göre, ülke, dış sınırlar ve yönetim aygıtına sahip tüm etnik ya da milli yapılanmalar gerçek bir devlet olarak nitelendirilemez. Devlet, tarihsel bir gelişim süreci sonucu ortaya çıkar. Dolayısıyla, işlevlerini serbest ve etkin bir şekilde yerine getirecek bir idarî yapının yanı sıra, toplumda üniter bir sosyo kültürel alan, kimlik ve hukuk bilincinin oluşması gerekir. Devletçilik geleneği olmayan Türkmen halkı ise bu öğelerin hemen hiçbirine sahip değildir. Klancılığın, hemşericiliğin hakim olduğu ve henüz ulusal bir kimliğin oluşmadığı bir toplumda siyasi liderlerin bir ideoloji oluşturma çabaları aslında anlayışla karşılanabilir. Fakat, bu ideoloji günümüzde Türkmenistan'da hakim olan otoriter bir rejime temel oluşturacak nitelikte olmamalıdır. Bunun yerine, ülkenin entellektüel potansiyeli özgürlük, eşit haklar gibi kavramların temel alındığı devlet kurumlarının

² *Neytralny Turkmenistan*, 15 Eylül 1999.

³ *Nezavisimaya Gazeta*, 27 Ekim 1999.

⁴ Niyaz Saparov, "Ob Osobennostyah 'Turkmenskoy Modeli Demokratii'", *Central Asia and Caucasus Journal*, Ağustos 2000, http://www.ca-c.org/online/2000/journal_rus/cac08_2000/26.saparov.shtml, s. 3

oluşturulması, bağımsız devletin güçlendirilmesine yöneltilebilir. Fakat, bunun aksine, tercih Devlet Başkanı Niyazov'un milli idol haline getirilmesi tercih edilmiştir.

Sapamurat Niyazov (Türkmenbaşı), Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta doğmuştur. Anne ve babasını erken yaşlarda kaybeden Niyazov, Rusya'da St. Petersburg (Leningrad) Politeknik Enstitüsü'nde eğitimini tamamlamıştır. 1962 yılında Komünist Parti üyesi olmuş, 1959'dan 1967'e kadar partide eğitimci olarak çalıştıktan sonra, parti içinde önemli birtakım mevkilerde görev almıştır. 1985 yılında, Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümet Başkanı olmuş ve Türkmen Komünist Partisi Aşkabat Merkez Komitesi'nin Birinci Sekreterliği'ne yükselmiştir. 27 Ekim 1990'da Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Başkanı olmuş ve Ekim 1991'de Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra da bunu sürdürmüştür. Niyazov, Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Politburo üyesiydi.

Aralık 1991'de Türkmen Komünist Partisi'nin adını Türkmenistan Demokratik Partisi olarak değiştirdi ve kendisi de başkanı oldu. Mayıs 1992'de Niyazov, cumhurbaşkanına olağanüstü yetkiler tanıyan yeni Anayasa tasarısını kabul etti. Bu anayasa uyarınca cumhurbaşkanı, herhangi bir zamanda başbakanı seçerek atama hakkını aldı. Ayrıca cumhurbaşkanı devlet başkanı olduğu gibi, hükümetin de başıydı. 21 Haziran 1992'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Niyazov geçerli oy sayısının yüzde 99.5'ini alarak yeniden Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanlığı'na seçildi.

Böyle bir özgeçmişe sahip birisi olan Niyazov'u "yüceltme" kararı, Türkmen halkı açısından istenmeyen sonuçlara yol açtı. Bir kere, henüz ölmemiş birisinin yüceltilmesi Türkmen halkının tarihsel geleneklerine, düşünce tarzına aykırıdır. Türkmenler hep dünyanın faniliğine inanmış bir halk olarak hayatta olan birisini idol haline getirmemişlerdir. İkincisi, Niyazov'un, kendi kişilik özellikleri, dünya görüşü ve demokrasi yanlıları üzerinde uyguladığı baskıcı faaliyeti ile bağımsız ve demokratik devlet oluşturma yoluna koyulmuş Türkmenler tarafından rağbetle karşılanması beklenemezdi.⁵ Niyazov, esk SSCB döneminde Moskova'ya ve Komünist Partisi'ne olan sadakati ile bilinmektedir.

10 yıllık bağımsızlık dönemi Niyazov'u yücelten resmi ideolojinin sahipleri ve buna karşı çıkanların aktif veya pasif mücadelesi ile karakterize edilebilir. Mücadele açık bir sürtüşme şeklinde olmasa da, karşı

⁵ Saparov, s. 4

.....
 10 yıllık bağımsızlık
 dönemi Niyazov'u
 yücelten resmi
 ideolojinin sahipleri ve
 buna karşı çıkanların
 aktif veya pasif
 mücadelesi ile
 karakterize edilebilir.
 Mücadele açık bir
 sürtüşme şeklinde
 olmasa da, karşı çıkanlar
 için kötü sonuçlara
 neden olmuştur.

çıkanlar için kötü sonuçlara neden olmuştur. Zira, muhalefet temsilcilerinin büyük bir kısmı baskılara maruz kalmış, hapse atılmış ya da ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır, ki bu da ülkeyi uluslararası arenada prestij kaybına uğratmıştır.

Muhalefetin tepkileri resmi ideoloji taraftarlarının Niyazov'la ilgili inanılması zor bazı iddiaların ortaya atıldığı andan itibaren yükselmeye başlamıştı. Örneğin, Niyazov'u peygamberlik seviyesine çıkarma ve onun kutsal bir kökenden geldiğini iddia etme gibi gülünç bir propoganda

Niyazov iktidarına tartışılmaz bir meşruiyet kazandırarak halk tarafından gelecek her hangi bir tepkiyi başından etkisiz hale getirme çabasından başka bir şey değildi. Öte yandan, vatandaşların kişisel ve siyasi hak ve özgürlüklerinin (siyasi teşebbüslere, çoğulculuğa yer verilmemesi) engellenmesi ve dış dünyadan izole edilme politikası (iç kaynaklara dayalı politikaların uygulanması, gelişmiş ülkelerin tecrübelerinin reddedilmesi gibi uygulamalar) Türkmen vatandaşlarını hala rahatsız etmektedir.

İktidar ve muhalefet arasındaki sürtüşmeyi 1992-1996 ve 1997-1999 dönemi olarak ikiye ayırabiliriz.

1992-1999 Dönemi

Mücadelenin 1992-1996 yıllarını kapsayan ilk döneminin özelliği hem muhalefetin, hem de iktidarın aktif bir faaliyet içine girmesi olarak nitelendirilebilir.

Bu dönemde, siyasi elit öncelikle, kitle iletişim araçlarının ciddi bir propoganda aracı olarak kullanılmasını da içeren baskıcı bir politika izlemektedir. Bunun yanında, Türkmenistan nüfusunun dış dünya ile bağlantısının en aza indirilmesine çalışılıyordu. Ülkeye giren tüm araçların sıkı kontrole tabi tutulması, yabancı (Rus dahil) televizyon ve radyo kanallarının yayınlarının en aza indirilmesi ve daha sonra tamamen kapatılması buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. BDT ülkeleri dahil olmak üzere tüm dış ülkelere giriş ve çıkışlar sıkı kontrol altına alındı.

Propoganda kitlesel bir boyuta ulaşmaya başlamıştı. "Türkmenbaşı" ideolojisinin hem iletişim araçları vasıtasıyla, hem de ajitasyon yoluyla

yayılmasına çalışılıyordu; Türkmenistan sokaklarında Türkmenbaşı'nın resimleri, sloganları, heykelleri her adımda rastlanır hale gelmiş, sokak, köy ve hatta askeri birlik isimleri değiştirilerek Türkmenbaşı'nın ismi verilmiştir.⁶

Hemen hemen tüm örgütler, dernekler (yazarlar, ressamalar, mimarlar birlikleri) Türkmenbaşı'nın ideolojik aygıtının birer araçları haline gelmişlerdir. Fakat, bu tarz bir propoganda etkili olamamaktadır. Kullanılan söylemlerin, gerçek hayattan uzaklığı ve toplumun görüşlerine aykırı olması, ayrıca, ideoloji aygıtına hizmet verenlerin profesyonel seviyelerinin yeterli olmaması bunun başlıca nedenleridir. Örneğin, 1993'te Niyazov'un Nobel ödülüne aday gösterilmesi için geniş kampanya başlatılmıştır. Fakat, bu girişim, kampanya sırasında sahte imza kullandığı ortaya çıkınca büyük bir skandalla sona ermiştir.⁷

1994'te dönemin Dışişleri Bakanı Boris Şıhmuradov'un girişimiyle "Halk, Vatan, Türkmenbaşı" ve "Tek Vatan, Tek Başkan" sloganları kullanılmaya başladı. Fakat, daha sonra bu sloganların Gebbels tarafından ortaya atılan 1930'ların Almanyasında kullanılan "Volk, Reich, Fuehrer" ve "Ein Volk, Ein Reich, Ein Fuehrer" söylemlerinin çevirisinden başka birşey olmadığı ortaya çıktı.⁸ Bu tür olaylar hem ideolojik propogandayı başarısızlığa uğrattırıyor, hem de karşı tepkilerin artmasına neden oluyordu.

Resmi ideoloji karşıtları propoganda karşıtı faaliyete başvurarak gerçekleri ortaya koymaya çalışıyor ve Türkmenbaşı ideolojisini kendi argümanları ile çürütme çabası gösteriyorlardı. Bu faaliyetleri sırasında yeraltında basılan broşürler, dergiler, yabancı, özellikle de Rus basınında çıkan yazılar kullanılıyor, Radio Liberty ve BBC'ye demeçler veriliyordu.

1994 ve 1995 yılları resmî ideoloji yanlıları ve muhalefet arasındaki sürtüşmelerin en üst noktaya ulaştığı dönemdi. Bu dönemde muhalefetin yayınları ülkenin hemen her bölgesinde okunmaktaydı ve Radio Liberty'nin ülkede yaklaşık bir milyonluk dinleyici kitlesel bulunmaktaydı.

İktidarın tehlike altına girdiği bir dönemde, 26 Aralık 1994'te Halk Maslahatı (Halk Konseyi) hakkında bir kararla yeni bir yönetim organının kurulması sağlandı. Halk Maslahatı hakkında kararnamede: "... Türkmenistan'ın iç ve dış politikasına, bağımsızlığına, milli çıkarlarına

⁶ Esedullah Oğuz, *Türkmenistan: Stalin'den Niyazov'a*, İstanbul, Cep Kitapları, 1996, ss. 30-36.

⁷ Kampanya sırasında eski SSCB Devlet Başkanı M. Gorbaçov'un bile imzası taklit edilmişti.

⁸ Saparov, s. 6.

bilinçli bir şekilde zarar verenler..., vatanına, halkımızın milli gururu olan Devlet Başkanı'nın şahsiyetine leke düşürenler... kendi halkına karşı suç işleyenler hakkında Türkmenistan güvenlik birimlerince sert tedbirlerin alınması konusunda yetkiler verilsin." ifadeleri yer almaktadır.⁹ Bu karar geniş çaplı baskı uygulamalarının başlatılmasında ilk adım oldu. Karar sonucu, ülke içinde ve dışında onlarca insan hakkında tutuklama kararı alındı.

1997-1999 Dönemi

1997 ve 28 Aralık 1999 arası ikinci dönemi kapsamaktadır. Bu dönemin başlıca özelliğini, yönetimin ülkede giderek daha fazla söz sahibi olması ve muhalefetin tamamen etkisiz hale getirilmesi oluşturmaktaydı. Dönem, 28 Aralık 1999'da Türkmenistan parlamentosunun Niyazov'un hayatta olduğu sürece başkanlık seçimlerinin yapılmayacağı hakkındaki kararı ile sona ermiş oldu.

İki yıllık bir süre içinde Halk Maslahatı'nın yukarıda sözü edilen kararı uyarınca yönetim büyük ölçüde muhalif güçleri bastırabildi. Yurt içindeki rejim karşıtları ya uzun süreli hapis cezalarına çarptıldılar ya da idam cezası aldılar. BDT sınırları içindeki muhalifler ise ilgili ülkelerin güvenlik servislerinin yardımıyla tespit edilerek etkisiz hale getirildiler veya daha uzak ülkelere gönderildiler.

Birincil görev olarak muhalefetle baş etmeyi başaran yönetim daha sonra dışarıda kendi imajını iyileştirme girişimlerinde bulunmaya başladı.

1997'de Devlet Başkanı Niyazov'un kararıyla Demokrasi ve İnsan Halkarı Enstitüsü kuruldu. Kurucuların görüşüne göre, bu enstitü, "Batı'nın değerlerinin Türkmen milli değerlerine uyarlanması, Türkmen demokrasi modelinin teorik temellerinin oluşturulması ve insan hakları alanında mevcut durumun iyileştirilmesi" amacıyla kurulmuştur.¹⁰

.....
: **Türkmenistan'da**
: **Türkmen modelinin**
: **doğruluğu her fırsatta**
: **kanıtlanmaya çalışılıyor.**
: **Türkmen modeli, resmi**
: **yetkililer tarafından**
: **Türkmen geleneklerini,**
: **milli özellikleri içinde**
: **barındıran bir demokratik**
: **hukuk devleti olarak**
: **açıklanmaktadır.**
.....

⁹ Neytralniy Turkmenistan, 28 Aralık 1994.

¹⁰ Saparov, s. 7.

Türkmenistan'da Türkmen modelinin doğruluğu her fırsatta kanıtlanmaya çalışılıyor. Türkmen modeli, resmi yetkililer tarafından Türkmen geleneklerini, milli özellikleri içinde barındıran bir demokratik hukuk devleti olarak açıklanmaktadır.¹¹ Türkmenbaşı, basın mensupları ile yaptığı görüşmelerde veya çeşitli ortamlarda yaptığı konuşmalarda, demokrasinin Türkmenlerin kanında olduğunu, Türkmen halkının kendi liderlerini seçtiklerini dile getirmektedir. Aynı zamanda, çok partililiğin, Türkmen halkına özgü bir şey olmadığını, fakat zamanla halkın çok partili sisteme geçiş için hazır hale geleceğini ve günün birinde bunun mutlaka gerçekleşeceğini vurgulamaktadır.¹²

Öte yandan, yine Türkmenistan'ın imajının iyileştirilmesi amacıyla ülkede idam cezası kaldırılmıştır. Ayrıca, ülkede defalarca ilan edilen af sonucu yaklaşık 80 bin tutuklu serbest bırakılmıştır.

Bu tür tedbirler ülkedeki siyasi sistemin liberalleşmesi anlamına gelmemektedir. Ülkede idam cezasının kalkmasına rağmen, siyasi suçlular "kaza" sonucu hayatlarını kaybetemeye devam ediyorlar. Bunun yanında, beş milyonluk nüfusa sahip bir ülkede 150 bin tutuklunun bulunması ve bunlardan 80 bininin Devlet Başkanı'nın kararı ile affı devletin insancılığının değil, çok fazla yanlışları olduğunun bir göstergesidir.

Ülkede yapılan seçimler ve yeni siyasi kurumların oluşturulması hep resmî ideolojinin amaçları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir; değiştirilemez ve aynı zamanda meşru bir yönetimin kurulmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle, başkanlık seçimleri iptal edildi. Aralık 1993'te Türkmen parlamentosu Devlet Başkanı'nın görev süresinin halkoylaması yoluyla 2002'ye kadar uzatılmasından yana bir teklif öne sürdü. Türkmen Anayasası'nda böyle bir hükmün bulunmamasına ve halkoylaması hakkında yasaya aykırı olmasına rağmen, teklifin kabul edilmesinden iki hafta sonra halkoylaması yapılmıştır.¹³

Öte yandan, Anayasanın 28. Maddesi ve "Toplumsal Örgütler" hakkında kanuna göre, teşebbüsçülerin bin kişinin imzasını toplamaları halinde siyasi parti kurma hakkı tanınmaktadır. Buna rağmen, yönetim tarafından resmî olmasa da fiili bir siyasi parti kurma yasağı getirilmiştir: Bir kere, her hangi bir imza toplama faaliyeti güvenlik servisleri tarafından sert bir şekilde engellenmektedir. İkincisi, kurula-

¹¹ "Human Rights and Democratization in Uzbekistan and Turkmenistan", *Commission on Security and Cooperation in Europe*, Washington, Mart 2000, s. 15.

¹² Saparov, s. 7.

¹³ Türkmenistan'da Halkoylaması Hakkında Yasa'ya göre teklifin kabulünden en az iki ay sonra oylamaya gidilebilir.

cak siyasi partinin Adalet Bakanlığı'nda kaydedilmesi gerekir, ki bu da Türkmenbaşı'nın izni olmadan mümkün değildir. Üçüncüsü, Saparmurat Türkmenbaşı, siyasi yönetimin bugünkü anlayışına aykırı olduğu için her hangi bir siyasi partinin kurulmasına izin vermeyeceğini defalarca dile getirmiştir.

Ülkedeki siyasal süreci kısaca değerlendirirsek, mevcut iktidar politikalarının tek bir ideolojinin ve tek partinin hakim olduğu mevcut durumu meşrulaştırmak doğrultusunda olduğu kanaatine varabiliriz. Bunu yaparken de Türkmen milli özelliklerine ve halkın iradesine dayanıldığı iddia edilmekte, kitlesel baskı uygulamaları, dış dünyadan izolasyon, yürürlükteki yasaların ihlali veya manipulasyonu gibi yöntemler kullanılmaktadır.

Siyasi Sistemin Hukukî Temeli

Hukukî açıdan bakıldığında, Türkmenistan 18 Mayıs 1992'de kabul edilen Anayasa'ya göre bir hukuk devletidir. Yine Anayasa'da devletin demokratik olduğu belirtilmekte, dolayısıyla, devlet-toplum ilişkilerinde ağırlığın halka verildiği, yönetim organlarının demokratik yöntemlerle kurulması gerektiği anlaşılmaktadır. Buna karşın, daha önce anlatılanlar dikkate alındığında, ülkede demokrasinin hemen hiçbir belirtisine rastlanmadığını görüyoruz. Bu durumda, ülkedeki siyasi yapının değerlendirilmesi açısından iki durum karşısında kalmış oluruz: Ya siyasi sistemin hukuka aykırı yapıya sahip olduğu, ya da hukuk sisteminin anti demokratik olduğu konusunda bir tartışmaya girebiliriz.

Devletin başlıca yasası olan Anayasa açısından Türkmenistan'ın siyasî sistemini yukarıdaki iki durum açısından değerlendirmeye çalışalım. Türkmen Anayasası'nda şüphesiz, demokrasinin başlıca öğeleri yer almaktadır: 1. Maddede Türkmenistan'ın demokratik ve laik hukuk devleti olduğu açıklanmaktadır.¹⁴ Ayrıca, hukukun üstünlüğü, çoğulculuk, güçler ayrılığı ilkesi, özel mülkiyet hakları tanınmaktadır. Buna rağmen, Anayasa'nın bazı eksikliklerinin olduğunu da vurgulamak gerekir. Bazı maddelerin bir biri ile çeliştiği veya kavram kargaşasının olduğu açıkça ortada. Örneğin, Halk Maslahatı (Halk Konseyi) kurumu güçler ayrılığının teyid edildiği 4. Madde ile çelişki ortaya çıkarmaktadır. Sözü edilen madde üç erkin varlığını; yasama, yürütme ve yargı erklerini öngörmektedir. Halk Maslahatı ise bu üçünün dışında, dördüncü bir erk olarak önümüze çıkmaktadır. Bu durum, erkler arasındaki dengeyi bozmanın yanı sıra, parlamentoya has önemli yetkileri kendisine

¹⁴ "Türkmenistan Anayasası", *Ülkelerin Anyasaları*, TİKA, Ankara, 1999, ss. 255-282.

devrederek, Meclis'i zayıflatmaktadır. Böylece, yasamanın işlevler bağlamında ikiye bölünmesi onun yürütme üzerindeki etkisini zayıflatmaktadır.

Öte yandan, Halk Maslahatı ve Başkan ilişkilerinde de bazı anlaşılması güç noktalar vardır. Devlet Başkanı Anayasanın 57. Madde 4. Fıkrası gereği Halk Maslahatı karşısında ülkenin iç ve dış siyaseti ile ilgili önemli meseleler hakkında bilgi vermek zorundadır.¹⁵ Üçte ikisinin Devlet Başkanı tarafından atandığı bir konsey karşısında Devlet Başkanı'nın bilgi vermesi ve daha sonra konseyin kararına uyması çelişkili bir durum ortaya koymaktadır.

Yine Anayasa'nın 51. Maddesine göre hem yasama, hem de yürütme Halk Maslahatı'nın kararlarını yerine getirmekle yükümlüdürler.¹⁶ Bu durumda, Halk Maslahatı'nın hukukî doğası gereği, Başkan ve Meclis'in üzerinde, fakat Devlet Başkanı'na bağlı bir kurum olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan, her ne kadar isminden de anlaşıldığı gibi halk konseyi anlamını taşısa da Halk Maslahatı, gerçekte bu niteliğe sahip değildir: Halk tarafından seçilenlerin sayısı 100'ü aşmamaktadır. Geriye kalan çoğunluk ise Yüksek Mahkeme Başkanı, Yüksek İktisadi Mahkeme Başkanı, Başsavcı; Bakanlar Kurulu üyeleri, vilayet idarelerinin yöneticileri, etrapların idarî merkezi olan şehirlerin ve kasabaların arçınlarından (belediye meclislerinin başkanları) oluşmaktadır.¹⁷

Yürütme

Anayasa'da yürütmenin bir kolunu Başkan, diğer kolunu ise Bakanlar Kurulu oluşturmaktadır. Ülkede başkanlık sistemi mevcuttur. İlk bakışta bu sistemde her hangi bir çarpıklık görülmemektedir: Başkan beş yılda bir yapılan seçimlerle halk tarafından seçilmektedir ve üst üste iki kereden fazla göreve getirilemez.¹⁸ Artı, Devlet Başkanı iç ve dış politika alanında sorumluluğu ile orantılı olarak yeterince serbest davranabilmektedir. Türkmen Anayasası Başkanlık yönetiminin yerine getirilmesi amacıyla Devlet Başkanı'na yeterince hak tanımakta ve hatta bazı durumlarda aşırıya kaçmaktadır. Bundan kastedilen, öncelikle, Devlet Başkanı'na yasa yapma hakkının tanınmasıdır. Bu durum, zaten devlet sisteminde rolünün azaltıldığı parlamentonun başlıca

¹⁵ Türkmenistan Anayasası....

¹⁶ Türkmenistan Anayasası....

¹⁷ Türkmenistan Anayasası....

¹⁸ Türkmenistan Anayasası, Mad. 55 ve 56.

işlevinin de Devlet Başkanı ile paylaşmasını gerektirmektedir. Öte yandan, Anayasa'nın 60. Maddesinde belirtilen koşullar, Devlet Başkanı'nın görevden alınmasını neredeyse imkansız hale getirmektedir. Bu konuda ne Meclis, ne de yargı organları yetkiye sahip değildir. Devlet Başkanı'nın görevden alınması ile ilgili sadece Halk Maslahatı yetkilidir. Fakat, Devlet Başkanı'nın Halk Maslahatı üzerindeki etkisi büyüktür: konseyin üçte ikisinin Başkan tarafından seçilen üyelerden oluşmasının yanı sıra, Başkan aynı zamanda, Halk Maslahatı'nın başkanlığını üstlenmektedir.

Başkanlık seçimleri ile ilgili maddelerde de muğlaklıklar göze çarpmaktadır. Anayasa'nın ilgili 56. Maddesi ilginç bir şekilde seçim sürecinin önemli unsurları olan alternatif adaylara, seçimlerin geçerliliğine ilişkin kriterlere vs. yer vermemektedir.¹⁹

Yasama

Anayasaya göre, devletin yasama organı Meclis'tir. Bunun yanında, Meclis devlet hiyerarşisinde diğerleri üzerinde etki yaratmakta zorluk çeken güçsüz bir yapı olarak kalmaktadır. Bunun bir kaç nedeni vardır.

Birincisi, Meclis'in dışında devlet başkanı ve Halk Maslahatı da yasa yapma yetkisine sahiptirler. İkincisi, parlamento olarak Meclis'in bazı yetkileri Halk Maslahatı ile paylaşılmaktadır. Son olarak, Meclis'in diğer bir çok yetkisi deklaratif karaktere sahiptir. Buna Anayasa'yı değiştirme (67. Madde, 1. fıkra) hakkındaki yetkisi örnek olabilir. Meclis bu yetkisini kullandığı takdirde, 50. Maddenin 1. Fıkrası gereği, değişiklik önerisinin Halk Maslahatı tarafından uygun bulunması gerekir.

Yargı

Ülkedeki yargı sisteminin etkinliği ve bağımsızlığı söz konusu değildir. Yargı, diğer güçler üzerinde etki yaratamamakta, devlet başkanı, Halk Maslahatı ve Meclis'in Anayasa'ya aykırı kararlarını iptal edememektedir. Türkmenistan Anayasası, anayasal nitelikte bir yargı organı öngörmemekle beraber, diğer yargı organları da anayasaya uygunluk denetimi yapamamaktalar. Dolayısıyla, yürütme ve yasama tamamen anayasal kontrol dışında kalmaktadır.

Öte yandan, yargı organlarının ülkede tek söz sahibi olan Türkmenbaşı'nın "emirleri" doğrultusunda çalışması yargı bağımsızlığı kavramını ortadan kaldırmaktadır.

¹⁹ Saparov, s. 11.

Yukarıda bahsedilenler Türkmenistan'ın siyasi sisteminin kağıt üzerinde demokrasi kavramlarını içermesine karşın, gerçekte mevcut siyasi elitin çıkarları doğrultusunda, ancak, sıradan vatandaşların çıkarlarına aykırı kararların verilmesi için çok uygun ortam hazırladığını göstermektedir.²⁰

Türkmen Modeli

"Türkmen demokrasi modeli" kavramı öncelikle, dünya toplumuna ülkedeki siyasi süreçlerin demokratik nitelikte olduğunu göstermek amacı taşımaktaydı. Bunu yaparken, geleneksel liberal demokrasi ilkelerinin Türkmen halkının geleneklerine uymadığı belirtilmektedir. Bu noktada, Türkmen modelinin "ne kadar demokratik" olduğu veya hangi siyasi sisteme daha çok uyduğunu ortaya koymaya çalışalım.

Gelişme modelinden bahsederken, devletin siyasal sistemi ve işleyişi kastedilmektedir. Siyasal sistem analizi yaparken de önce, devlet ve toplum ilişkilerine bakılmaktadır.²¹ Bu ilişkide devletin mi toplum üzerinde, yoksa toplumun mu devlet üzerindeki üstünlüğü önemli bir kriter oluşturmaktadır. Birinci ilişkinin geçerliliği durumunda, totaliter veya vatandaşlara tanınan özgürlük haklarının seviyesine göre otoriter sistemden, ikinci ilişkinin geçerliliği halinde ise demokrasiden bahsedilebilir.²² Bu bağlamda Türkmen modelinde devlet kurumlarının toplum üzerinde tartışılmaz bir ağırlığı söz konusudur. Bu durumda, ülkede otoriter veya totaliter sistemin mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Otoriter rejimlerde yöneticiler yönetilenlerden itaat talebinde bulunmaktadırlar. Bireylerin hak ve özgürlükleri toplumun menfaatlerinin çok altında kalmaktadır ve yöneticiler tarafından belirlenmektedir. Totaliter rejimlerde ise merkezî bir yönetimin devletin ve yurttaşın her alandaki tutum ve davranışına müdahalesi söz konusudur. Tek partinin iktidarda olduğu bu rejimde her türlü bireysel veya grup hakları reddedilmekte, iktidar seçimiyle gelmeyen tek liderlerin elinde toplanmaktadır.²³

Otoriter liderler, planlamayı kendileri yapar, devletin siyasetini tek başlarına belirlerler. Devlet içindeki kişilerin faaliyetlerini ve aralarındaki ilişkileri yalnız onlar bilir, belirler ve emirler verirler. En son

²⁰ Saparov, s. 13.

²¹ Saparov, s. 13.

²² Wayne C. Thompson, "Definitions: Authoritarianism, Totalitarianism, Democracy", Virginia Military Institute, <http://www.armonkinstitute.org/resourcecenter/gunlickslesson01.htm>, 2 Eylül 2001, s. 1.

²³ Thompson, s. 2.

.....
: **Türkmenbaşı'nın**
: **yüceltilmesine yönelik**
: **resmi politikalar**
: **Türkmen geleneklerine**
: **uymamakta, dahası aykırı**
: **düşmektedir; Türkmen**
: **geleneklerinde kişinin**
: **toplum önünde övülmesi**
: **hoş karşılanmamaktadır.**
:
:

makam onlardır, dolayısıyla, hem mükafatı hem de cezayı onlar verirler.²⁴

Yukarıdaki tanımlar doğrultusunda değerlendirirsek, Türkmen modelinde hem otoriter, hem de totaliter rejimlerin unsurlarına rastlarız. Dolayısıyla, Türkmen modeli her ne kadar aksi iddia edilse de, demokrasiden çok uzak bir model olarak kalmaktadır. Modelin diğer bir boyutunu,

Türkmen gelenekleri ile uyumunu da değerlendirmeye çalışalım. Türkmen halkı tarih boyunca göçebe bir hayat sürmüştür. Dolayısıyla, belli bir devlet sınırları içinde yaşama geleneği olmayan Türkmenler hep birbirlerinden ayrı kalmış kabileler halinde yaşamışlardır. Bu durum ortak bir kimliğin oluşmasında engel oluşturmuştur. Türkmenlerin yüz yılı aşkın bir süre boyunca Rus İmparatorluğu, daha sonra ise SSCB sınırları içinde yaşamaları bile tüm özelliklerini içinde barındıran bir milli kimliğin oluşmasını sağlayamamıştır. Buna karşın, Türkmenler Orta Asya'daki göçebe toplumların tüm özelliklerine sahiplerdir. Bunların arasında, dine fazla bağlı olmama, bağnazlıktan uzaklık ve üstlerine itaatte zorlanma gibi özellikler de yer almaktadır. Bunların yanında, Türkmenler tarih boyunca dünyanın faniliğine inanmışlardır ve henüz hayatta olan birisini yüceltme gibi bir geleneğe sahip değillerdir.²⁵ Dolayısıyla, Türkmenbaşı'nın yüceltilmesine yönelik resmi politikalar Türkmen geleneklerine uymamakta, dahası aykırı düşmektedir; Türkmen geleneklerinde kişinin toplum önünde övülmesi hoş karşılanmamaktadır.

Öte yandan, tek partili yönetim, "seçimsiz" seçimler, ömür boyu başkanlık ve siyasi liderlerin heykellerini yapma, resimlerini asma, çeşitli birim ve örgütlere isim verme gibi özellikler Türkmen geleneklerine değil, daha çok eski SSCB dönemindeki komünist liderlerinin uygulamalarına benzemektedir. Ayrıca, Türkmen kabilelerinin kendi içindeki liderler hep diğer üyeler tarafından yeteneklerine göre seçilmiştir. Liderler, bazen kendi üzerlerine düşen görevleri yerine getirememe korkusuyla geri adım atabiliyorlardı. Başarısızlık onlar için büyük bir rezalet olurdu.²⁶

²⁴ Doç. Dr. Zeki Arslantürk, Dr. M. Tayfun Amman, *Sosyoloji*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999, s. 160.

²⁵ Saparov, s. 15.

²⁶ Saparov, s. 16.

Tüm bunlar, Türkmenbaşı'nın ve genel olarak Türkmenistan'da uygulanan politikaların ne Türkmen gelenekleri, ne de evrensel demokratik değerlerle örtüşmediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Türkmenistan, SSCB'nin çöküşü sonrası demokratikleşme ve liberalleşmeye yönelik politikalar uygulamaya başlayan diğer cumhuriyetlerden ayrı kalmıştır. Ülkedeki siyasî değişimler demokratikleşme yönünde değil, nüfusun dış dünya ile bağlantısının en aza indirilmesi ve SSCB'nin ilk yıllarındaki ve 1930'lu yılların Almanyası'ndaki totaliter düzenleri hatırlatacak uygulamaların getirilmesine yöneliktir.

Halk, mevcut durumdan memnun olmasa da kendi haklarını arayacak özgürlüğe ve kurumlara sahip değildir: Kendi siyasî liderlerini seçmemekte, siyasî parti kuramamaktalar. Siyasî, dinî vb. özgürlük haklarını arayan kişiler ise rejimin baskısı altında ezilmektedirler. Türkmenistan'da Ocak 1990'da ortaya çıkan Ağzı Birlik Hareketi ve aynı yılın Aralık ayında kurulan Demokratik Parti²⁷ liderleri ve taraftarları defalarca yönetimin zorlayıcı yaptırımları ile karşı karşıya kalmış ve en sonunda faaliyetlerine son verilmiştir. Bu koşullar altında ülkede demokratikleşme konusunda bir ilerleme sağlanmasını beklemek pek akıllıca bir tutum olmasa gerek. Dolayısıyla, ülke içinde bu yönde bir gelişme için iç dinamikler yetersiz kalmaktadır. Bu durumda, dışarıdan yönetime yapılacak baskılar bir ölçüde yararlı olabilir gibi görünmektedir. Aslında, bu konuda da bazı girişimler de yapılmamış değil: AĞIT ve ABD Kongresi sadece Türkmenistan'a değil, diğer Orta Asya liderlerine yönelik eleştirilerini defalarca dile getirmişlerdir. Fakat, bu eleştiriler şimdiye kadar pek dikkate alınmamaktadır. O halde, Saparmurat Türkmenbaşı'nın görevde kaldığı sürece Türkmenistan'daki mevcut iç siyasî yapının değişmesi konusunda her hangi bir beklenti içine girmemiz pek doğru görülmemektedir.

²⁷ Bogdan Szajkowski (der.), *Political Parties of Eastern Europe, Russia & The Successor States*, Harlow, Longman Information & Reference, 1994, ss. 573-574.